

تسلط امامان جمعه بر احکام شرعی؛ چرا و چگونه؟

نویسنده: محسن صبوری ✓

(امام جمعه کهک و استاد مرکز تخصصی شهدای محراب)

چکیده

امام جمعه به عنوان عالم دین و امتداد شجره طیبه امامت در منطقه خود، باید واجد شایستگی‌ها، دانش‌ها و مهارت‌های متعددی باشد که از لوازم ایفای کامل و صحیح این نقش مهم و اساسی شمرده می‌شود. در این میان، دانش فقهی و مهارت پاسخگویی به سؤالات احکام از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. در این نوشتار، ابتدا ضرورت و چرایی لزوم تسلط امامان جمعه بر احکام شرعی تبیین شده و سپس سطح این تسلط و شیوه دست‌یابی به این میزان از دانش و مهارت، بحث و بررسی می‌شود. **کلیدواژه‌ها:** احکام، احکام شرعی، امامان جمعه، امامت، امام جمعه، فقه.

مقدمه

دین مبین اسلام مجموعه‌ای است از گزاره‌های اعتقادی، اخلاقی و فقهی.^[۱] بر اساس این تقسیم بندی، تعریف فقه - و یا همان احکام - عبارت است از: قانون‌هایی که به صورت مستقیم یا غیر مستقیم، نظر دین را درباره هر کدام از رفتارهای انسان بیان می‌کنند.^[۲] به عبارت دیگر، احکام شرعی مجموعه دستورالعمل‌های عملی و فرعی دین مبین اسلام است که به تمام ابعاد زندگی فردی و اجتماعی مکلفین مربوط می‌شوند. این دستورالعمل‌ها شامل احکام عبادی، سیاسی، اقتصادی، خانوادگی، قضایی و ... هستند^[۳] و برای هدایت و راهنمایی انسان در مسیر رسیدن به سعادت و کمال به کار می‌روند.

با توجه به اهمیت و جایگاه احکام شرعی و تأثیر آن بر زندگی دنیوی و اخروی انسان، در روایات معصومین علیهم‌السلام تأکید فراوانی بر لزوم یادگیری احکام شرعی به عمل آمده است. امام کاظم علیه‌السلام می‌فرماید: «تَقَفُّهُا فِي دِينِ اللَّهِ فَإِنَّ الْفَقْهَ مِفْتَاحُ الْبَصِيرَةِ وَ تِمَامُ الْعِبَادَةِ وَ السَّبَبُ إِلَى الْمَنَازِلِ الرَّيْفَةِ وَ الرَّتَبِ الْجَلِيلَةِ فِي الدِّينِ وَ الدُّنْيَا وَ فَضْلُ الْفَقِيهِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الشَّمْسِ عَلَى الْكَوَاكِبِ وَ مَنْ لَمْ يَتَقَفَّهُ فِي دِينِهِ لَمْ يَرْضَ اللَّهُ لَهُ عَمَلًا...»؛ دین خدا را خوب بشناسید که دین‌شناسی کلید بینش و کمال عبادت است و راه رسیدن به جایگاه‌های بلند و مراتب ستر و با عظمت در دین و دنیا است.^[۴]

از این رو، فقهاء تصریح نموده‌اند که بر هر مکلف، واجب است که مسائل فقهی مورد نیاز خود را فرا بگیرد. امام خمینی رحمته‌الله در تحریر الوسیله می‌فرماید: «یاد گرفتن مسائل شرعی که غالباً مورد ابتلاء است، مانند شکایات و سهویات و غیر آنها واجب است؛ مگر آنکه اطمینان داشته باشد به چنین مسائلی مبتلا نمی‌شود...»^[۵] امام خامنه‌ای مد ظله‌العالی نیز در پاسخ به استفتائی در این رابطه فرموده است: «مکلف باید مسائلی را که انجام دادن تکلیف شرعی روزمره وابسته به دانستن آنها است، فرا بگیرد؛ مانند مسائل اصلی نماز و روزه و طهارت و برخی معاملات و غیر آن».^[۶]

اما در این بین، نهاد حوزه و مجموعه روحانیت نسبت به احکام الهی دو رسالت ویژه و اختصاصی بر عهده دارند؛ اول: استنباط احکام شرعی و صدور فتوا که این مهم برعهده مراجع معظم تقلید یا همان مجتهدین جامع‌الشرایط است. شیخ

۴. تحف العقول عن آل الرسول، ج ۲، ص ۴۱۰.
 ۵. تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۱۱، م ۲۳: «يَجِبُ تَعَلُّمُ مَسَائِلِ الشُّكِّ وَالسُّهْرِ وَغَيْرِهَا مَتَى هُوَ مَحَلُّ الْاِبْتِلَاءِ غَالِبًا، إِلَّا إِذَا اِطْمَأَنَّ مِنْ نَفْسِهِ بَعْدَ الْاِبْتِلَاءِ بِهَا...».
 ۶. رساله آموزشی، ج ۱، ص ۵.

۱. قرآن‌شناسی، ج ۲، ص ۱۴۰.
 ۲. فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم‌السلام، ج ۳، ص ۳۵۰.
 ۳. مطالعه کتاب‌های فقهی به خوبی نشان می‌دهد که احکام شرعی اختصاص به مسائل عبادی ندارد و تمام موضوعات و مسائل زندگی انسان را پوشش می‌دهد. (رک: جواهر الکلام، محمدحسن نجفی).

در رابطه با مفاد قاعدهٔ ارشاد جاهل می‌فرماید: «بدان که در وجوب ارشاد شخصی که جاهل به حکم الهی است، تردیدی وجود ندارد؛ البته با وجود امکان ارشاد، و آیهٔ نُفِر و روایات بر این مسئله دلالت دارند».^[۳]

بنابراین، روحانیون وظیفه دارند علاوه بر آموختن مسائل شرعی مورد نیاز خویش، احکام شرعی مورد ابتلای مردم را نیز بیاموزند و به آنان آموزش دهند.

بخش اول: چرایی

همان‌گونه که در مقدمه اشاره شد، صنف روحانیت به صورت عام نسبت به آگاه‌سازی جامعه و آموزش احکام الهی به مردم وظیفه دارد. اما در این بین، جهاتی وجود دارد که موجب می‌شود که امامان جمعه وظیفهٔ مضاعف و ویژه‌تری در این عرصه بر عهده داشته باشند:

جهت اول: عالم شهر و مرجع سؤالات مردم شناخته شدن

بی‌تردید اولین شأن امام جمعه عبارت است از عالم و مبلغ دین بودن. امام خامنه‌ای علیه السلام در این باره می‌فرماید: «بزرگترین مظهر عمومی روحانیت در همه جای کشور ائمهٔ جمعه هستند. البته در حوزه‌های علمیه و مراکز علمی اساتید و اساتپین و مراجع هستند، اما مخصوص بعضی از نقاط کشورند. آن چیزی که در همه جای کشور عمومیت دارد، امامت جمعه است...».^[۴]

۳. مصباح الهدی فی شرح العروة الوثقی، ج ۲، ص ۴۲: «اعلم انه لا إشكال فی وجوب إرشاد الجاهل بالحکم مع التمكن منه ویدل علیه آیه النفر الدالة علی وجوب الإنذار ونحوها من الآیات والاکخبار...».
۴. رک: نماز جمعهٔ تراز، ج ۲، ص ۱۴۳.

انصاری رحمته الله علیه در این باره می‌فرماید: «فقیه جامع‌الشرایط سه منصب و جایگاه دارد: یکی از آنها صدور فتوا در مورد آنچه که فرد عامی در کارش به آن نیاز دارد که مورد آن، مسائل فرعی و مباحث استنباطی است؛ از جهت احکام فرعی مبتنی بر آنها. در اعتبار این منصب برای فقیه، هیچ اشکال و اختلافی وجود ندارد...».^[۱]

دوم: تبیین، تبلیغ و تعلیم احکام شرعی بر اساس قاعدهٔ فقهی ارشاد جاهل و قاعدهٔ تبلیغ، وظیفهٔ هر شخص عالم به احکام است. آیت‌الله مشکینی رحمته الله علیه در کتاب مصطلحات الفقه در تبیین مفاد قاعدهٔ تبلیغ می‌نویسند: «نزد عالمان شیعه بلکه عموم مسلمانان هیچ تردید و اختلافی در وجوب تبلیغ دین حنیف اسلام وجود ندارد؛ یک وجوب عینی یا کفایی که بر هر مکلفی که نسبت به آن علم داشته و قادر بر ابلاغ و اعلام آن باشد و بتواند اصول و فروع دین را به افراد جاهل به آن برساند؛ خواه آن افراد، جاهل قاصر باشند یا مقصر، پیرو دینی از ادیان الهی باشند یا همچون ملحدین دینی نداشته و منکر مبدا و معاد باشند».^[۲]

آیت‌الله شیخ محمدتقی آملی رحمته الله علیه نیز در کتاب مصباح الهدی فی شرح عروة الوثقی

۱. رک: مکاسب محرمه، ج ۳، ص ۵۴۵: «للفقیه الجامع للشرائط مناصب ثلاثة: أحدها: الإفتاء فيما يحتاج إليها العامی فی عمله، ومورده المسائل الفرعیة، والموضوعات الاستنباطیة من حیث ترتب حکم فرعی علیها، ولا إشكال ولا خلاف فی ثبوت هذا المنصب للفقیه، إلا ممن لا یری جواز التقليد للعامی».

۲. مصطلحات الفقه، ص ۱۲۴: «ثم إنه لا إشكال ولا خلاف عندنا بل عند المسلمین عامة فی وجوب تبلیغ الدین الحنیف اعنی دین الإسلام، وجوبا عینیا أو کفائیا علی کل مکلف عالم به قادر علی إبلاغه متمکن من اعلامه وإیصاله إلی الناس ای إلی کل مکلف جاهل بأصوله أو فروعیه، قاصر أو مقصر، متحل بدین غیر الإسلام کاهل الکتاب أو غیر متحل بدین کالزنادقة المنکرین للمبدا والمعاد ومن أشبههم».

بدیهی است که مسائل شرعی متعدد و متنوعی پیرامون محورهای مسجد، امر به معروف و نهی از منکر، زکات و... وجود دارد و امام جمعه هنگامی می‌تواند مسئولیت‌های مذکور را صحیح و منطبق بر موازین شرعی ایفا کند که بر احکام شرعی مرتبط با این عرصه‌ها تسلط کافی داشته باشد.

علاوه بر این، امام جمعه با توجه به شأن راهبری و هدایتگری خود و با تسلط بر مجموعه احکام شرعی، همواره عملکرد نهادهای مختلف را رصد می‌کند و نسبت به انطباق تصمیمات و اقدامات مسئولان بر موازین شرعی اهتمام دارد.

بخش دوم: چگونگی

پیش از آنکه به تبیین فرایند تسلط یافتن بر احکام شرعی بپردازیم، ابتدا باید دید که سطح تسلط مورد انتظار از امامان جمعه در عرصه احکام شرعی چه اندازه است تا روش تحصیل آن روشن شود. برای مقدمه باید گفت که به طور کلی می‌توان میزان تسلط روحانیون بر احکام شرعی را به دو سطح عمومی و تخصصی تقسیم نمود. مقصود از سطح عمومی این است که یک روحانی بتواند سؤالات مراجعین را درباره احکام مورد ابتلا، حداقل بر مبنای فتاوی مرجع خود پاسخ بدهد و نسبت به موارد اختلافی آگاهی داشته باشد و پرسشگر را به سمت به دست آوردن فتوای مرجع تقلیدش هدایت کند؛ گاهی مشاهده می‌شود که پاسخگو به جهت تصور منطبق بودن فتوای بقیه مراجع معظم تقلید بر فتوای مرجع خود، در پاسخ به سؤال شرعی مردم دچار اشتباه می‌گردد. حال آنکه در بسیاری از مواردی که انسان تصور می‌کند که فتوا واحد است، اختلاف نظر وجود دارد. برای نمونه، اگر از یک روحانی مقلد آیت‌الله العظمی سیستانی رحمته الله علیه درباره خوردن

بدیهی است که تغذیه فکری جامعه و پاسخگویی به مراجعات دینی مردم، مستلزم تسلط بر شاخه‌های مختلف علوم دینی اعم از اعتقادات، احکام، اخلاق، علوم قرآن و حدیث، تاریخ اسلام و... است؛ اما در این بین، احکام شرعی هم از نظر کمیت و گستره تأثیرات در زندگی مردم و هم از نظر کیفیت و اهمیت، جایگاه ویژه‌ای دارد.

چرا که در هر منطقه، آحاد مردم و حتی روحانیون آن منطقه، امام جمعه را عالم شهر و نماینده حاکم شرع می‌دانند و برای حل مسائل شرعی و محاسبه و پرداخت وجوه شرعی (خمس و زکات و...) به او مراجعه می‌کنند. از این‌رو، در نگاه همگان بخش قابل توجهی از شأن و جایگاه علمی امام جمعه در گرو تسلط او بر احکام شرعی است.

جهت دوم: نمایندگی از حاکمیت

تفاوت امام جمعه با دیگر روحانیون و عالمان دینی این است که او امتداد امامت مسلمین و نماینده حکومت اسلامی در منطقه خویش است. امام خامنه‌ای رحمته الله علیه در این باره می‌فرماید: «امامت جمعه هم نمایندگی از کل روحانیت و هم نمایندگی از نظام است؛ چون نظام هم نظام اسلامی است»^[۱]. این شأن حاکمیتی، مسئولیت‌هایی را به صورت رسمی متوجه امام جمعه می‌نماید؛ مسئولیت‌هایی همچون ریاست شورای فرهنگ عمومی، امور مساجد، ریاست ستاد امر به معروف و نهی از منکر، ریاست شورای زکات.

۱. رک: بیانات مقام معظم رهبری در دیدار ائمه جمعه سراسر کشور، ۱۳۷۰/۰۶/۲۵.

عموم مراجع معظم تقلید تسلط نسبی داشته باشند.

با توجه به مطالب پیش گفته، این سؤال مطرح می‌شود که ائمه جمعه جزء کدام گروه به‌شمار می‌آیند؟ و آیا سطح عمومی پاسخگویی برای آنها کفایت می‌کند؟ در پاسخ باید گفت که بی‌تردید سطح عمومی تسلط بر احکام برای امام جمعه کفایت نمی‌کند و او باید بتواند:

- سؤالات مبتلا به مراجعین را در ابواب مختلف فقهی به ویژه ابواب مورد ابتلا همچون تقلید، طهارت، احکام اموات، نماز، روزه، احکام مسافر، معاملات، وصیت و ارث، ازدواج و طلاق و ... بر اساس فتوای مرجع تقلیدشان پاسخ بدهد.
- سؤالات غیر مبتلا به و یا پیچیده را پس از مراجعه به منابع و یا استفتاء از دفاتر، پاسخگو باشد.
- نسبت به ابواب فقهی که با مسئولیت‌ها و مأموریت‌های او مرتبط است، تخصص کافی داشته باشد؛ مانند احکام مسجد، امر به معروف و نهی از منکر، زکات، خمس، وقف، احکام نماز جمعه و نماز عید.
- دانش و مهارت کافی جهت محاسبه خمس بر اساس مبنای مراجع تقلید مطرح را داشته باشد.

نکته: از میان فتاوی مراجع

معظم تقلید، تسلط بر فتاوی و

مبانی فقهی امام خامنه‌ای علیه السلام

از اهمیت بیشتری برخوردار

است؛ زیرا اولاً امام جمعه وکیل و

نماینده ایشان در منطقه شناخته

می‌شود. ثانیاً بر اساس آمار

مراکز رسمی پاسخگویی، تعداد

مقلدین ایشان بسیار بیشتر

از سایر مراجع معظم است؛

خصوصاً در میان اقشار انقلابی و

مرتبط با نماز جمعه.

غذاهای حاوی گوشت در رستوران‌های غربی سؤال شود، ممکن است بدون پرسیدن نام مرجع تقلید پرسشگر به او چنین پاسخ دهد: «گوشت‌های موجود در بازار کشورهای غربی حرام و نجس است و غذاهایی که در آن از چنین گوشتی استفاده شده باشد، قابل استفاده نیست»؛ حال آنکه بر خلاف نظر آیت‌الله العظمی سیستانی علیه السلام^[۱] و مشهور مراجع معظم تقلید، برخی از فقهاء معتقدند که حیوانات حلال گوشتی که به صورت غیرشرعی توسط کفار ذبح می‌شوند، حرام هستند اما نجس نیستند، و در نتیجه بر اساس فتوای ایشان، مکلف می‌تواند گوشت را از غذا جدا کرده و بقیه را تناول نماید. آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی علیه السلام در پاسخ به این سؤال که: آیا ذبیحه بلاد کفر محکوم به نجاست است؟ می‌فرماید: محکوم به نجاست نیست؛ ولی خوردن آن حرام است.^[۲]

اما در بخش سطح تخصصی می‌توان به پاسخگویان دفاتر مراجع معظم تقلید، کارشناسان احکام در مراکز پاسخگویی، پاسخگویان احکام در حرم‌های مطهر و بقاع متبرکه و اساتید درس احکام اشاره نمود. البته ناگفته معلوم است که کیفیت تخصص هر کدام از این گروه‌ها به تناسب مأموریتی که دارند با دیگران متفاوت است؛ برای نمونه از عالمی که در دفتر یک مرجع تقلید اشتغال به پاسخگویی دارد انتظار می‌رود که بر عموم فتاوی آن مرجع در موضوعات مختلف تسلط داشته باشد؛ اعم از موضوعات و مسائل مورد ابتلا و موضوعات غیرمبتلا به؛ اما چنین شخصی لازم نیست بر فتاوی مراجع دیگر نیز مسلط باشد؛ در حالی که پاسخگویان مراکز پاسخگویی و حرم‌های مطهر باید به فتاوی

۱. فقه برای غرب‌نشینان، م ۱۶.

۲. پایگاه اطلاع‌رسانی آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی علیه السلام.

فتوایی دیگر آن مرجع آشنا باشد و بتواند به منبع مناسب مراجعه نماید. برای نمونه در صورت نیافتن فتوایی از مرحوم امام رحمته الله در توضیح المسائل ایشان می‌توان به این منابع مراجعه کرد: تحریر الوسیله، استفتائات فارسی، تعلیقه علی العروة الوثقی، نجات العباد، زبدة الاحکام، تعلیقه علی وسیله النجاة و ...

نتیجه

امام جمعه در منطقه امامت خویش، عالم شهر و مرجع اصلی سؤالات مردم شناخته می‌شود. افزون بر این، مسئولیت‌های حاکمیتی مانند ریاست شورای فرهنگ عمومی، امور مساجد، ریاست ستاد امر به معروف و نهی از منکر، ریاست شورای زکات را بر عهده دارد. از این‌رو، تسلط امام جمعه بر احکام شرعی نسبت به روحانیون دیگر ضرورت دو چندان می‌یابد. مطالعه توضیح المسائل سیزده مرجع و مراجعه مستقیم و مستمر به منابع فقهی در مواقع به‌وجود آمدن سؤال شرعی، می‌تواند امام جمعه را در تسلط یافتن بر احکام شرعی یاری نماید.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. تحریر الوسیله، سیدروح‌الله موسوی خمینی، چاپ چهارم، قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، ۱۳۹۴ ش.
۳. تحف العقول عن آل الرسول علیهم السلام، حسن بن علی حرانی، چاپ اول، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۳۶۳ ش.
۴. جواهرالکلام فی شرح شرایع الاسلام، محمدحسن نجفی، چاپ اول، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۶۷ ش.

حال جای طرح این پرسش است: برای نیل به این سطح از مهارت و دانش در عرصه احکام، چه روشی را باید در پیش گرفت؟ نگارنده معتقد است دو اقدام ذیل در کنار یکدیگر می‌تواند امام جمعه را به این هدف برساند:

۱. یک دور مطالعه توضیح المسائل سیزده مرجع که حاوی فتاوی عموم مراجع معظم تقلید است؛ این مطالعه، سبب می‌شود شخص احکام مبتلابه را فرا بگیرد. افزون بر این، شخص را با مسائل اتفاقی و مسائل اختلافی آشنا می‌کند و باعث می‌شود وی آدرس و محل قرار گرفتن هر مسئله را برای مراجعات بعدی بیاموزد. البته در این سیر مطالعاتی به حافظه سپردن تمام مسائل و همه نظرات ضرورت ندارد؛ لکن دقت در ابواب و مسائل مبتلابه اهمیت دارد. همچنین مناسب است که هنگام مطالعه، به منابع حاوی نظرات امام خامنه‌ای رحمته الله که در این رساله وجود ندارد مراجعه شود.^[۱]

۲. اولویت قرار دادن مراجعه به منابع فقهی به جای مراجعه سریع به افراد و مراکز پاسخگویی در مواردی که شخص، پاسخ سؤال شرعی خود و یا مراجعین را نمی‌داند. رجوع به منابع فقهی به جای پرسش از دیگران سبب می‌شود اولاً انس وی با منابع بیشتر شود، ثانیاً چون با سؤال و بر اساس نیاز به سراغ منبع رفته است، پاسخ در ذهن بهتر بماند و ثالثاً در حال پیدا کردن پاسخ سؤال، با چند مسئله دیگر آشنا شود.

البته مراجعه صحیح و ترمیخش متوقف است به شناخت کافی نسبت به منابع فتوایی؛ به این معنا که در صورت نیافتن یک مسئله در رساله مرجع تقلید، با منابع

۱. مانند اجوبه الاستفتائات، رساله نماز و روزه، رساله خمس، رساله آموزشی.

۵. پایگاه اطلاع رسانی آیت الله العظمی خامنه‌ای، ۱۴۰۴.
۶. رساله آموزشی، سیدعلی حسینی خامنه‌ای، چاپ بیست و دوم، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی، بی تا.
۷. فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، محمود هاشمی شاهرودی، چاپ اول، قم، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی، ۱۳۸۲ ش.
۸. فقه برای غرب نشینان، سیدعلی سیستانی، چاپ اول، قم، دفتر معظم له، ۱۳۸۲ ش.
۹. قرآن شناسی، محمّدتقی مصباح، چاپ اول، قم، مؤسسه امام خمینی رحمته الله علیه، ۱۳۸۸ ش.
۱۰. مصباح الهدی في شرح العروة الوثقى، سیدابوالقاسم خوئی، چاپ اول، بیروت، مؤسسه التاريخ العربی، بی تا.
۱۱. مصطلحات الفقه، میرزاعلی مشکینی، چاپ اول، قم، دارالحديث، ۱۳۹۲ ش.
۱۲. مکاسب محرمه، شیخ مرتضی انصاری، چاپ اول، قم، دارالذخائر، ۱۴۱۱ ق.
۱۳. پایگاه اطلاع رسانی آیت الله مکارم شیرازی.
۱۴. نماز جمعه تراژ، معاونت آموزش و راهبری فرهنگی شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، چاپ اول، قم، دفتر مطالعات و برنامه ریزی فرهنگی شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، ۱۴۰۰ ش.

